

Sipos Pál kisebb filozófiai művei.

Bevezetés.

1.

Sipos Pál bölcseleti műveinek kiadására készülve talán nem lesz érdektelen dolog ez elfelejtett magyar filozófus és matematikus két kisebb munkáját a fentebb közölt két — tanulmánynak is beillő — levél után bemutatni. Az első dolgozat, Sipos gondolatai a valóságról, annak a belső és mindig töretlen barátságának köszönheti létrejöttét, mely szerzője és Kazinczy Ferenc között 1805—1816-ig, Sipos haláláig tartott. A szerény, magát nem sokra tartó, nehezen barátkozó Sipos Kazinczyhoz ítéletmondás végett küldött magyar és latin nyelvű versei révén került a magyar irodalmi fellendülés vezérének ismeretségébe s ahogy levelezésük megindult, mind bensőségesebbé, eszméktől telítettebbé vált annak hangja; személyes megismerkedésük után egyre sűrűbb lett a levélváltás és a versek után Sipos részéről egyebek is következtek: rövid magyar, latin és német nyelvű tanulmányok filozófiáról, teológiáról, elmélkedések a valóságról, szabadságról, szépségről, jóságról, Istenről, hitről, az emberről és annak sorsáról és még sok egyéb kérdésről, melyeknek Sipos által adott megfejtése Kazinczyt „isteni” hangulatba ragadta. Bizonyára Sipos érdeme az, hogy az oly nagy szellemi mozgékonyssággal és minden-iránt-érdeklődéssel bíró Kazinczy figyelme a teológia és filozófia kérdései felé terelődött; Sipos kora bölcseletének színvonalán álló tudományos munkákat ajánlott neki és Kazinczy egyenes kérésére, biztatására dolgozta ki „Caput“-jait,¹ nyomrölygőre vezetvén őt a filozófia és a teológia problémái között. Kazinczy is rendszeresen küldött Siposnak bölcseleti munkákat: „Soha még a philosophia felől annyi fényt nem vettem, mint az itt menő Jénai tudományos levelek füzetjének 5k és 13k numerussa alatt álló Intelligenzblattjából”

¹ Sipos *Discursiones philosophicae e lucubrationibus hybernicae* című vallásfilozófiai munkájának fejezetei.

— írja egyik levelében² — „kiirtam azt szóról-szóra, azért hogy az Úrtól prof. Urtól abban egy kis privatissimum collegiumot vegyek, ... hogy legalább értsem miről van a' szó a' tudósok között, mit én magamnak nem ígérek, hogy valaha ennek a' bölcsességnek popularisa legyek.“ Ebben és még sok ezután következő levélben nyerte Sipos az indítást arra, hogy munkába kezdjen. Kazinczy állandó unszolása volt az, ami „kivette a krétát“ a kezéből és „trigonometriai calculusokkal“ való bibelődés helyett filozófiai és teológiai problémák taglalására készítette. Sipos mint költő sem volt tehetségtelen: ifjúkori rögtönzéseinek sikereiről érdekes epizódokat beszél el egykorú életrajzírója, Ponori Thewrewk József; későbbi költeményeinek szellemes anitézisei és klasszikus képei, gondolatoktól zsúfolt mondanivalói pedig sokszor indították a kritikus Kazinczyt elismerő és dicsérő megnyilatkozásokra; mint matematikus, egyenesen európai hírnévre tett szert, amit Bode-val és Kästnerrel folytatott levelezése is bizonyít, de maga és mások is úgy érezték, hogy az ő szellemének valódi kifejlési területe a filozófia és teológia. Ez a két tudomány állt tudós lelkéhez legközelebb, ezekre fordított életében legtöbb gondot és időt. Kazinczy szkeptikus kijelentéseit a filozófiába és teológiába vetett hitéről hatalmas ösztökének érezhette arra, hogy ezt a nagy szellemet minden kétkedése és hitetlensége mellett megnyerje a hit és bölcsélet igazságainak. Sokan — s így Aranka György is — értetlenül álltak Sipos újszerű, a kriticismus bölcséletéből táplálkozó és meglepő fordulatokat tartalmazó fejtegetései előtt, de Kazinczy, minden kezdeti idegenkedése mellett is, igyekezett behatolni azoknak értelmébe. A filozófus Sipos Kazinczy megértéséhez fűzött reményeit nem is titkolta barátja előtt s kutatta annak munkásságán az új filozófia jelentkező nyomait: „Már előre képzelem örömet, — írja egyik levelében³ — midőn látni fogom ez utáni írásidből az idealismust még elevenebben pislogni.“ Hogy rentényeiben nem csalódott, vagy legalább is a filozófia szeretetének sikerült megnyernie barátját, azt magától Kazinczytól tudjuk. Ő Sipos Pál munkáin keresztül ismerkedett meg kora bölcselete, Kant és a német idealizmus tanainak szellemiségével. Többször írja, hogy ő bizony nem érti az „új filozófusokat“, „soványnak“ és „homályosnak“ találta a „critica philosophiát“, de egyre több örömmel és lelkesedéssel merült el annak problémáiba Sipos útmutatása,

² Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi Váczy János. VII. k. 138. 1809. XII. 8. dátumu levél.

³ Sipos Pál három ismeretlen levele Kazinczy Ferenchez. Közli: Makkai Ernő. Szellem és Élet, V. 3. 169.

fejtegetései nyomán. Az alább első sorban közlendő kis tanulmányt Kazinczy, mielőtt Siposnak visszaküldte volna, kétszer is lemásolta és egy levelet is mellékelte hozzá: „Kétszer irtam az itt vissza menő munkát, olly gyönyörködések közt olvastam, 's irtam le még mindég, mintha a' Plátó szép álmait olvastam volna, 's akaratom ellen is sokszor szakadt ki ajkamon, melly igen szép! — és sokszor valami ollyan rémletes, mintha igaz volna, a' mit olvastam.“⁴ Kazinczyt, mint irodalmárt elsősorban a forma érdekelte, a nyelv szépsége és fordulatossága ragadta meg s a költő Sipos klasszikus műveltségéről tanuskodó stílus-biztonság, de a tartalom újsága és igazsága sem kerülhette el figyelmét. — A két barát levelezésében érdemes figyelemmel követni azt az érdekes változást, ami egymásra gyakorolt hatásukban lassan-lassan végbement: eleintén Kazinczy volt a mester, különösen ami a költészetet illeti; később azonban, amikor Sipos leveleinek mellékleteként egyre több kis tanulmány érkezett, melyekből a szerző filozófiai és teológiai koncepciója tárult Kazinczy szeméi elé, megváltozott a helyzet: Sipos vette át a tanító, útmutató szerepét és Kazinczy lett a tanítvány. „En valóban édes barátom — írja ez utóbbi egyik levelében — nem győzöm áldani sorsomat, hogy néked jutottam ismeretségedbe, 's hogy Te vezérem, barátom, tanítóm, és oktatóm levél. Sokszor próbáltam már én, — soha se tudtam megérteni, bár többször olvastam az új Philosophokat, most értem munkádból.“⁵ Kazinczy lelkes biztatásai nyomán Sipos kis tanulmányai lassan-lassan kiteljesedtek: költeményein, halotti beszédein és matematikai munkáin kívül egy magyar és egy latin nyelvű vallásfilozófiai mű és egy németül írt filozófiai munka⁶ állott kiadásra készen. Siposnak sikerült az, amit célul tűzött ki maga elé: meghódítani Kazinczyt a filozófia és teológia becsülésének. Munkáinak Kazinczy biztatása volt szülőoka s mivel a szerző hő vágya, a dolgozatok egykori kiadásának terve barátainak minden fáradozása mellett is megvalósíthatatlan maradt, Kazinczy volt azoknak mondhatni egyetlen „publicuma“ is.

Sipos *A' valóságról* című kis munkáját Kazinczy másolatában birjuk.⁷ A dolgozat 1809-ben, barátságuk kifejlődése kezdetén készült; ez volt az első filozófiai munka, amit Sipos

⁴ K. F. levelezése. VII. k. 77. 1809. XI. 22. dátumu levél.

⁵ K. F. levelezése. XI. k. 387. 1814. V. 22. dátumu levél.

⁶ A keresztyén vallásnak és a világosodásnak együtt való terjedéséről. M. T. A. Lev. 4. r. 31. — Discursiones. M. T. A. Ugyanott. — Vorläufige Betrachtungen über die Philosophie. M. T. A. Egyh. és Böles. 4. r. 5.

⁷ M. T. A. Kézirattára. M. Irod. Régi és újabb írók. 4. r. 13.

Kazinczynak megmutatott. Később egy nagyobb munkájában is helyet kapott, mint annak egyik fejezete. A széphalmi remete rendes szokása szerint jegyzetekkel látta el másolatát: a címlap belső oldalán a következő sorokat találjuk: „Ez a tudományai, poétai talentomai és szive feddhetetlen és nemes volta miatt szives tiszteletet érdemlő ember (t. i. Sipos) Prof. Kézy Mózes⁸ Urral sétála ki hozzám Ujhelyből Aug. 17 d. 1809. Kedvesen töltöttem társaságokban a napot, és a hely, hol az erdőben a füben fetrengettünk, kedves lesz nékem örökre két barátomnak emlékezte miatt. Széphalom, Novemb. 22 d. 1809.“ — Maga a munka negyedrétű kilenc lapra terjed Kazinczy szép, egyenletes írásával. Látható, hogy nem készült nagy igénnyel; maga Sipos meglepődött Kazinczynál elért nagy sikerén: figyelemreméltó azonban benne az, hogy éppen a Kant feletti vita zajlásának idején milyen tisztán látta az ismeretelmélet különböző kérdéseit, milyen biztossággal tapintott reá annak gyökeres problémáira. Mint minden vérbeli filozófusnak, úgy neki is elsőrendű törekvése volt a fogalmak meghatározása; későbbi munkáinak terve is ezen az eljáráson alapszik s talán a felvett fogalmaknak a Kant és Fichte féle idealizmus szellemisége szerint megtörtént tisztázása után sor került volna Sipos tulajdonképeni filozófiai és teológiai rendszerének kidolgozására. Bizonyos, hogy Sipos gondolt erre: sok időt töltött Platon, Kant, Fichte és Schelling rendszerének tanulmányozásával s eközben támadt gondolatait mintegy rapszódikus módon közölte is Kazinczyval és másokkal, de többször említi leveleiben azt is, hogy szeretné szisztematikus egészét adni rendszerének. Mert Kant és Fichte tanát — amint maga határozottan állítja Aranka Györgyhöz írt és fentebb közölt levelében — nem közvetítette a nélkül, hogy saját kutatásainak eredményeivel egybe ne vetette volna, hogy a saját és mesterei felfogása közt lévő különbségre reá ne mutatott volna. — Meglepő, hogy nyelvazete, eltekintve egy-két latinizmustól, mennyire fejlettebb és gördülékenyebb a korabeli magyar böleselők filozófiai műnyelvénél. Sajnálkoznunk kell azon, hogy magyarul aránylag keveset írt, hogy nem látott hozzá nagyobb igyekezettel a böleaset tiszta magyar nyelven való műveléséhez.

2.

Sipos másik kis tanulmánya, mely a *Filozófiai Tekintések* címet viseli, az Aranka-gyűjteményből került elő és most

⁸ Sárospataki ref. tanár, Sipos és Kazinczy barátja, költeményeket is írt.

az Erdélyi Nemzeti Múzeum kéziratárának birtokában van.⁹ Nyole lapra terjedő munka, Sipos saját kézírásával. Dátum, ajánlás, név vagy egyéb jelzés nincs rajta, de az a tény, hogy Aranka őrizte iratai között, arra enged következtetni, hogy ez a rövid munka is egyik része annak az Aranka kívánságára készült tanulmányorozatnak, amelyben Sipos kifejtette saját véleményét az akaratszabadság kérdésében. Még jobban megerősíti ezt az állításunkat a dolgozat szoros tartalmi összefüggése a fentebb Jancsó Elemér által közölt két levél gondolatkörével. Sipos az 1813. év folyamán állott Arankával levelezésben és ez idő alatt három, sőt négy ízben¹⁰ foglalkozott az akaratszabadság kérdésével. Az eszmét Aranka vetette fel „Mitsoda a Szabadság?” kérdéssel és Sipos készséggel válaszolt is, csak az volt a baj, hogy Aranka nem nagyon értette a dolgot. „El várom az Aranka ur Reflexioit s közlöm veled, — írja Sipos Kazinczynak — de tartok előre, miljenek fognak lenni. Meszsze jár a' criticától, és csudálkozik rajta, a' szabadságot miért szakasztom el a' természettől.”¹¹ Aranka véleménykülönbsége és meg nem értése magyarázza a kérdés többszöri újrafelvételét és kifejtését a probléma nehéz és sokágú voltán kívül. — A dolgozat keletkezési időpontját tehát ezekután az 1813. év közepe tájára tehetjük.

A *Filozófiai Tekintések* két részből áll: az első rész, tárgyát tekintve, szorosan az említett két levél gondolatmenetét követi és arra a nagy különbségre igyekszik rámutatni, mely a természet és szabadság világa között fennáll. Szerinte a természet a kényszerűség világa, ahol minden az októrvény hatalma alatt áll s ahol hiába keressük a szabadságot; a szabadság ott tör valóságra, ahol az ember felül-emelkedik természetes ösztönei kényszerén és értéket, elsősorban erkölcsi értéket valósít meg, amikor minden kényszer nélkül, választás nélkül csak a jót cselekszi. Az ilyen cselekvésre képes szabad akarát az Örökkévaló akaratával egyezik — vallja a vallás szavával a teológus Sipos. — Találó képpel fejti ki azt az igazságot is, hogy az emberi gondolkodás nagy rendszerezőinek gondolatépítményei mindnyájan ugyanazon az alapon emelkedtek; ugyanazok az eszmék éltették Platon filozófiáját is, mint amelyek Kant, majd Fichte és Schelling rendszerében jelentkeznek. — A tanulmány úgy

⁹ Jelenleg szám nélkül.

¹⁰ Három ízben Arankának magyarázta a problémát és egy levelében Kazinczynak is kifejtette nézetét, épen az Arankának adott válasszal kapcsolatban. Lásd: K. F. levelezése. XI. 126. 1813. nov. 10. dátumu levél.

¹¹ I. m. ugyanaz a levél.

első, mint második részében merész kiállítás a kriticizmus bölcselete és eredményei mellett. — A második fejezetben a modern ismeretelmélet egyik legfontosabb és legérdekesebb kérdésére igyekszik feleletet adni a szerző: hogyan jön létre az ismeret? A megoldás Kant idealizmusának szellemében történik. Sipos a „teremtés“ szónak helytelen értelmezését igyekszik eloszlatni abban a tételben, hogy mi tulajdonképpen magunk alkotjuk, magunk „teremtjük“ a világunkat. Mi soha meg nem ismerhetjük a rajtunk kívül álló, transcendens tárgyakat; a mi ismeretünk tárgya nem a rajtunk kívül álló valóság, hanem annak immanens, belső képe: „... a' mi tárgyaink kép nélkül tárgyak nem lehetnek, és ... éppen a képzés az, mely azokat, mint külső tárgyakat ugy mutattya ki előttünk.“ — Ott érezzük aztán Sipos sorai közt annak az igazságnak sejtését is, hogy az ismerés nem csak tőlünk függ, hogy a külvilág ráhatása nélkül soha sem jöhetne létre. Végül beszél a látható és láthatatlan természet egységéről s ebben a gondolatban is egy sokat ígérő fejlődés csírája rejtezik.

A dolgozat második része szerencsésen egészíti ki Siposnak a valóságról kifejtett gondolatait s így inkább az első kis tanulmányhoz csatlakozik. Minden elmélkedésén látszik az, hogy szinte tökéletesen birtokában volt anyagának, hogy alaposan ismerte a filozófia nagy rendszereit és hogy meglátta, kihámozta azokból a jelentős és a további fejlődés menetéhez szükséges eszméket. Érdemes megemlíteni, hogy amikor mások még nem haladtak túl a skolasztika vagy a Wolff-féle racionalizmus légkörén, vagy ha túl is haladtak, még mindig Kant tanait igyekeztek összeegyeztetni a dogmával, — ő már Kant rendszerében is kereste a továbbmutató szájakat és Fichte meg Schelling filozófiáján elmélkedett. — Sipos szellemének felcsillanásait eddig csak leveleiben és néhány versében meg halotti beszédében ismertük. Talán már itt volna az ideje annak, hogy érdekes és rokonszenves egyénisége filozófiájának tükrében is tisztán álljon szemeink előtt.

I.

A' valóságról.

Hogy én vagyok, előbb tudom, mintsem kérdésbe tehetném. De kívüllem egyéb dolgok is vagynak, és ezekről van a' kérdés: vagynak e valósággal; — és: mennyibe vagynak ha vagynak?

A' kérdés nem olly vakmerő, mint látszik első tekintettel. Ugyan is sokat gondolhatok én a' mi nincs; vagy legalább ugy a' mint gondolom, éppen nincs.

A' gondolon kívül kell valaminek mégis lenni a' mit nem tudnék ha csak nem éreznék; azért meg is állapodik a' dolgok' valóságának tudása az érzésnél: mert hogy még az érzésen kívül is valami volna, hogy' és miből tudhatnók?

Az esméret kutfejénél vagyunk itt, a' hol a mi tárgyaiink születnek; és semmi esmérete nincs ezentul a' dolgoknak, mert nem mehetünk feljebb a' kutfőnél. A' mit érzünk itt, tudjuk is egyben látással és a' mit tudunk, érezzük; de a' maga egységében nem foghatjuk meg a' kettőt, noha két dolog itt épen nincs, hanem azon egy tárgy, mellyet a' gondolon kívül és belől találunk; nincs sem tárgy gondolat nélkül, sem gondolat tárgy nélkül, csak két szín alatt látjuk azon egytet, mintha vagy a' tárgy válnék gondolattá, vagy a' gondolat testesülne meg a' tárgyban. Csak mi kétszerezük meg a' dolgot különvén a' gondolatot magunkba, a' dolgot is külön ömagába; és ez a' kétszerezés csinálja a' tüneményt előttünk, ugy hogy a' mely valóságot az érzés ad tudtunkra, azt az érzésen kívül is szint ugy tulajdonítjuk a' dolognak. De csak mi gondoljuk ezt hozzá, mert valósággal nem adhatjuk; a' honnan ezt a' többnek látszó valóságát a' dolgoknak tüneménynek nevezzük.

Ne képzelje senki, hogy ezzel valami új dolgot fedeznénk fel, sőt inkább vissza vesszük azt a' mivel többet látatnak tudni mintsem tudhatunk a' dolgokról. Nem is a' dolgokat változtatjuk el ez által, hanem a' gondolatot, mely vagyon a' dolgokról; a' mi valósága van a' dolgoknak, mi azt el nem vehetjük, de ahhoz többet nem adhatunk magunktól.

Tehát a' dolgok ugy maradnak, a' mint azokat a' tapasztalás mutatja. Mindenütt valóságos tárgyaink vagynak, valahol a' tapasztalás jelen van; a' hol pedig jelen nincs, azok ott is a' lehető tapasztalás sorába gondolatnak; akkor is mint lehetséges tárgyakat ugy nézzük — de valóságos tárgyakkal nem nevezhetjük, mert így azokat tapasztalás nélkül kellene tapasztalni.

De valahogy az itélettel mi észrevehetetlenül megelőzük magunkat, midőn a' dolgokat kívül a' tapasztalás' során, mint magokban álló valóságokat, ugy nevezzük; holott nincs annyi lehetőségünk, hogy azokat ha akarnánk is kiesve gondoljuk a' tapasztalás' sorából.

Tisztábban kellene gondolkodni a' valóságnak tulajdon értelméről, és mingyárt nem tulajdonitanánk annyit magunknak, és nem gondolnók, hogy minden közbevetés nélkül hozzá férhetünk a' valósághoz és annak tudásához.

Tudjuk meg tehát előre, hogy épen a' tapasztalás' törvénye az a' véges természet reánk nézve, és az a' köz fal, melly kimozdithatalanul áll mi köztünk és a' valóság közt. Ugyan is ezt a' tulajdon értelmű valóságot minden kép nél-

kül kellene gondolni, és tapasztaláson kívül tudni. De mi mindent tapasztalás szerént tudunk meg; ez pedig nem magát a' valóságot, hanem annak csak külső tüneményét mutatja.

A' dolognak egy tisztább értelméért figyelmezzünk egy különbségre; mert úgy nevezett természeti tünemények is vagynak, mellyekben valami látszik a' mi nincsen vagy legalább, a' mint látszik úgy nincsen: mint p. o. a' nap' vagy hold' udvara, a' szivárvány stbb. De ott egészen más értelme van a' dolognak, a' hol azt a' mi tünemény, kilehet magyarázni a' tapasztalás rendéből. Ellenben itt tüneményeknek a' tapasztalás valóságos tárgyait nevezzük, nem mintha a' tapasztalás megcsalna, mert a' mi tárgyaink épen azok a' miknek a tapasztalás mutatja, és okosan kérdésbe se tehetni, vallyon azon kívül mik lehetnek egyebek? De mi csaljuk meg magunkat, a' midőn több valóságot gondolunk azokban lenni mint tapasztalás szerént tanálunk.

Azt ugyan sejdíthetjük mi, hogy valamiben kell lenni valóságnak. De nem a' látható dolgokban; mert ezekben csak *kijelenti* magát a' valóság, melly önmagában ismeretlen. Mindenik érzés, mindenik gondolat jelt ad arról, hogy valami van a' mi érez és gondol; sőt közelebbről ime épen én vagyok ez: de mi lehet ez az ÉN, örökös titok előttem.

Ugyan is külsőképen magam előtt én is mint tünemény úgy állok valamint egyéb dolgok, mellyek engem láthatóképen körülvesznek. De a' tüneményeket tüneményekkel öszvehasználtván, kicsinynek találom magamat egy igen nagy világban. Minden dolgok rajtam is, egy máson is kívül esnek épen úgy mint a' tapasztalás pontjából látszani kell azoknak. De minden tapasztalásnak fundamentoma az érzés; és itt változik el a' dolgok tekintete előttem, mert e' szerént nincs semmi kivel rajtam a' mi elszakasztva volna az érzéstől. Az egész külső természet az én organumom, az én érzésemnek látható készüllete. Nem csak a' kéz és szem tartozik ehhez, hanem szint úgy az is a' mit szemmel látok vagy kézzel tapintok; mivel az érzést ezek együttl teszik külső képen láthatóvá, tapasztalhatóvá. Egyéberánt az érzés magában mi lehessen, legnagyobb titok előttem, és csak annyi a' mit erről mondhatok, hogy ez a' kimagyarázhatatlan csudálatos mód, melly szerént a' véges ismélet a' tapasztalás közt kifejlődik; az én érzésemnek munkáját látom mindenütt, és nem tudva úgy ütközöm az ő jelenségeibe mint idegen dolgokba.

Nemde nem szintén így bámulna (ha gondolkodnék) a' nap is a' megvilágosított planétákon, nem tudván hogy a' maga világa az a' mi azokról visszatér és még gyanítva sem gondolná, hogy azok setétek volnának önála nélkül, sőt hogy

valósággal setétek egyg felekkkel mellyet ő soha meg nem láthatna.

Még tovább mégyen a hasonlatosság példája reánk nézve, mert *rajtunk kívül* semmi sincs *nálunk nélkül*, hanem csak *velünk egygyütt*. Nem mintha teremtői mi volnánk a' dolgoknak; de mivel azoknak fundamentoma rajtunk kívül nem lenne. A' teremtésről magasabban kell gondolkodni, melly szerént nem egyéb az, hanem a' tapasztalásnak az a változhatatlan törvénye, melly az időnek és helynek rende szerént kiszabattatott, és az esméret tárgyait csudálatosan előhözza és azt a' külső világot felfedezi előttünk.

De mélyebben rejtetett el e' részről az emberi természet mintsem azt beljebb vizsgálhatnók; azért mint a' legnagyobb titkot ugy gondoljuk itt magunkat. Itt áll a' csudálatos emberi természet az ő megfoghatatlan egységében: de minden emberi személyben ugyan ez nyilatkozik meg, mint meg anyi látható tüneményben.

Tudniillik mint egyg felhőbe rejtezett istenség, ugy sugárzik a' látható természetből ama' láthatatlan természet; csak árnyékát láthatjuk annak a' külső dolgokban mint valami tükörben; mert hogy a' gondolkodó rész az az élő természet, mellyhez képest holt állatok ezek a' leketlen testi dolgok, abban nem lehet okosan kételkedni. E' szerént azok ugyan, a' mellyeken szemeink megakadnak, a' valóságnak nyilvánóságos jeleit mutatják, de magát a' valóságot vastag ködbe rejtik el szemeinktől; mert általjában szöllván, ha ezekben valóságot állitanánk lenni, ezekben a' szembe tünő dolgokban: ugy elvesztenők azt a' valóságot, mellyet ezek alatt kell keresni és láttatlanul gondolni.

E' szerént tehát az ember tudva maga előtt sehol sincs; mert kívül belől egyebet talál maga helyett. Látja mindenütt, hogy valami tárgy megfelel a' gondolatnak és valami gondolat a' tárgynak: csak néki semmi nem felel meg; mindenfelől a' maga jelenségétől vagy on körülvéve, csak magát nem tudhatja. Mind igen jól látjuk azt, valamit az érzés állit előnkbe: olly sok az, hogy szerét számát nem tudjuk, és soha bé nem telhetünk ugy, hogy sok hijával ne légyünk. Egyg egész világot hoz-elő mindennel, hogy és hol vagyunk, magunkat fel sem tudjuk találni és mit csináljunk anyi sokkal, nem értjük.

Igy ütközik-ösze csudálatosan az ember (magával e vagy mivel, ki tudhatná?), mert egyg felől véghetetlen az a' mi reája az érzés utján toldul: de más részről véghetetlenül kicsiny része az annak a' sok mindennek, a' mit ő beérhet gondolattal.

Ő egygyszerre szeretne tudni mindent, de nem lehet, mert csak egygként jönnek elébe a' dolgok. Arra a' világos

pontra, mellynél az elme' csudálatos nézését a' figyelmetesség öszveszedte; és a' mint a' gondolatok ezen a' ponton általmennek a' szerént látja, hogy a' dolgok is támadnak és elenyésznek előtte.

A' világ csak egy gondolat pontján áll belől rajta: de kívül a' képzelés szintén akkor úgy mutatja meg, mint egy kiterjesztett erősséget. Olly tündér változás ez, hogy az ember nem tudja ő van e a' világban vagy a' világ őbenne.

Mindazáltal hijába próbálgatjuk a' szabad képzelés erejével, hogy más más világokat teremtsünk, mert mi valóságot adni nem tudunk azoknak; és kéntelenek vagyunk az egész világot ott megesmérni, a' hol annak valóságát érezzük. De bölcsebben el is van ez intézve minden mi képzelt világinknál.

Látjuk ezek szerént, melly nagy titok légyen maga előtt az ember, a' kiről kevesebbet tudunk, ha gondosabban vizsgáljuk.

De nem rémlik e előttünk, hogy az ő esméretlen valóságában több annál ő mintsem a' hogy ötet az ő külső jelenségeiből tudhatjuk?

Ugy vagyon: igen nagy magához képest az ember — és igen kicsiny magával egybe-hasonlítva.

Nem része, hanem csak árnyéka néki ez a' test, melly ötet kijelenti; sőt ő sem részecskéje annak a' nagy világnak, mellyben elveszti magát az ő látható kicsinysége: nagyobb ő láthatatlanul, mintsem a' hogy megnyilatkozik e' látható világban. Ollyan, hogy ő maga magát soha bé nem foghatja. Egy szóval: az Istenségnek kezdete végezet nélkül az ember.

II.

Filozófiai Tekintések.

Az uj Filozofia úgy hámlott ki az előtte-valóból, mint a' kigyó el vetett bőréből: és a' mint látszik, egy régib kigyó a.) iffjadott meg ő benne. Egy koronás fővel mutatta magát elsöben b.) de még azután két fejei nötték ki c.) hanem ezeknek koronáji ki nem növehettek a' Tövisek d.) közt, melyek alatt kellett nékik el csuszni. Oljan nyelven láttatik szollani, mint ama paraditsomi Kigyó régentén: *Légyetek hasonlok az Istenhez.* De nem mondja azt: Egyetek a' meg tiltott gyümöltsből; sőt ellenkezöt paranstol: Egyetek az életnek fájáról.

a) Plato, b) Kant, c) Fichte-Schelling, d) a'Recensensek.

Nagy kérdés van pedig a' felett, valjon nem áll é ma is a' paraditsom ajtaján amaz Angyal e.) két élű fegyverével és nem tiltya é ma is el a' halandót az életnek fájától?

Az uj Filosofusok azt erősítik, hogy éppen a' Szabadság Angyala volna az, a' kit nem esmervén, mintha az utat az állaná el, ugy néznek. Az ő értelmek szerént:

a természet' kéntelenségének színe alatt rejtezik a' Szabadság: de mint egy külső Angyal uttyát állja mindenütt az embernek, valamig ő a' maga tzéljával esméretlen. E' kénszeríti, e' hajtja ötet — nem a' hova jo kedvéből menne — hanem a' hova kellene néki menni, ha szabadon mehetne. Oljan állapotba gondoltatik addig az ember, mint a' lábra indulo csecsemő gyermek, a' kit féltetni kell szüntelen az eséstől, és magára nem lehet el botosítani.

A' természeti ember ez, a' kiből ki tör leg ottan a' véle született Szabadság; de nem tudja ő még, hogy ezt nem lehet használni; sőt hogy betsesebb ez mindennél, a' mire használni kívánhatnok. A' mi mulando tzéljaink tekintetbe se jöhetnek, ama fő tzél mellett, meljre tartani kell a' Szabadságot. Tudniillik a' Szabadság maga tzélja magának: el veszi azt, a' ki azzal más tzélra kíván élni és testi kívánságból le szakasztja annak első gyümölsit.

De tsak hamar észre vészi maga az ember, hogy az a' Szabadság, meljel e' szerint akar élni, nem egyéb tüneménynél, a' meljnek heljét a' természeti ösztönök foglalják el. Ezek hordozzák ötet, és tselekszi — nem a' mit akar — hanem a' mit kéntelen akarni. Ugy láttszik azonban, mintha a' kéntelenség az iljen képzelt Szabadság előtt el enyésznek, mint-hogy érezhetetlenné válik, mihelyt hozzá járul az ember' akarattya: de még is nints egyéb itt, hanem tsak a' Szabadságnak árnyéka.

Más világosabb szempillantat mutattya meg a' dolgot, hogy éppen a' természeti kéntelenség légyen az a' képzelt Tünemény, melj a' Szabadság előtt el enyészik; és itt törne ki már a Valoságra jött Szabadság.

A Valóság szerént nem abban áll, mit és mitsoda okok szerint — tselekszünk; mindezeket, mint mulando dolgokat ugy nézzük; de nem is töllünk függ az, a' mit külsőképpen tselekszünk: hanem egyenesen töllünk függ az a' belső — és minden külső tekintettől fel oldozott Szabadság — a' meljből tselekeszszük: és itt jelenik meg az örökké valo Szabad Akarat belsőképpen mi bennünk.

Ebből a' Szempontból nézve az örökkévalonak Akarattya nyilatkozik meg mindenütt azokban a' dolgokban, a'

e) Naturnothwendigkeit.

meljek körülöttünk történnek — az a' fő Akarat, meljel szükség hogy minden Szabad Akarat meg egyezzek.

Az okoságot nem rekeszti ki a' Szabadság, de fel függeszti magától, midön az erköltsi törvényekhez szorittya, és hozzá köti a lelki esmérethez. Mindazonáltal ez a' függetlenség szentebb minden okoktól való függésnél, melj szerint a' külső világba kívántunk valami tzelt el érnei.

A' Szabadság nem a választásban áll: mert egy a' jo; és azt szükségesképpen kell akarni: de nem más tészi szükségessé, hanem éppen az, a' ki maga szabadon jot tselekszik.

Igy változik kéntelenségé — de tulajdon akaratból kéntelenségé — a' Szabadság: melj szerint tselekeszszük a' jot — nem pedig a' mi jonak tettszik előttünk.

Külsőképpen megtörténik az, a' minek meg kell egyszer történni, akár hozzá járuljon a' mi akaratunk, akár nem: de ebből a' gondolatból tsak kéntelenség folj — nem pedig a' Szabadság, a' melj semmi külső kéntelenséget nem esmér.

Szükség, hogy a' mi tulajdon akaratunk teljesedjék bé mindenben, melj szerint akármi történyék már akarjuk, a' nélkül hogy előre tudhatnok: mert a' mit belől nyerni akarunk, több az mindennél, valamit kívül történni kívánhatnánk.

Tehát nem a' mi bélátásunk munkája ez: mivel e' szerint sokakba meg ütköznénk, és sok dolgot változtatni kívánánk: de éppen a Szabadság természetével ellenkezik is, ha a' maga bélátásától függesztené fel az ember az Akaratnak Szabadságát: mert a' mit így akarna, hányszor nem történnék? és hányszor történnék, a' mit így nem akarna?

Mindezeket egybe vetvén, tsak láttszik, mintha az új Filozofia ama régi kigyo nyelvén szollana; de valósággal nem úgy szoll: és rágalmazás volna ezt költeni felölle. Ugyanis nem a' böltesség uttyán, hanem a' tiszta Szabad akarat uttyán közelit az Istenhez, a' kihez tsak ezen az uton lehet közelitni.

Foljtatása az elébbeni vitatásnak más újabb szempont látásából.

Ugy de még az új Filozofia azt is meri állitni, hogy az ember volna Teremtője minden velle szembe tünő dolgoknak és így Hatalom szerint akarná hasonlo¹² tenni az embert az Istenhez.

E' nem egyéb, hanem értetlenségből származott ellenvetés, és onnan vészi magát, hogy az Ellenvetők magokba

¹² Hasonlóvá volt eredetileg, de Sipos a -vá szótagot kihúzta.

valo lételt tulajdonitanak a velünk szembe tűnő tárgyaknak: holott a' Teremtésnek tulajdon értelme meg szünik, miheljt Tüнемényekről vagy on szo, és nem magokba lévő dolgokrol.

Az uj Filozofia állítása szerint a' mi véges természetünknek következése az, hogy a' tulajdonképpen valo Létel a' maga meg foghatatlan Egységébe nem nyilatkozhatik meg előttünk; hanem ugy ütközik reánk — a' mint láttyuk — idő 's ür (Zeit und Raum) szerint ki terjedett formában. E' szerint pedig a' Teremtésnek tsak annyi értelme van, mint mikor azt mondanok, hogy a' Szineket a' Szem — a' Hangokat a' Fül teremti: mert bizonyos az, hogy a' Szemen kívül semmi színről, és a' fülen kívül semmi hangrol nem lehet gondolkodni.

A' Teremtés nem a' Historiának, hanem a' Metaphysikának tárgya és nem egyebet jelent, hanem annak lehető módját, mi szerint ütközik e' láthato világ elönkbe: e' pedig minden szempillantatra szintugy tartozik, valamint az elsöre. Gondoljunk öszve mindent, a' mi történt, és a' mi fog történni: e' léssen az egész Természetnek Summája.

Eképen áll egy meg foghatatlan ponton Isten előtt az egész Teremtés, a' hol együtt vagy on a' Mult-tal a' Jövendő: de mi nem foghattjuk meg e' szerint a' Teremtést; hanem e' heljett annak egymás után valo ki bontakozása tartatott a' mi számunkra. Tulajdonképpen a' mi Esméretünk bontakozik ki az időben; a' hol a' külső dolgok mutato jegyül szolgálnak, és tsak ugy gondolhattjuk, mint az órának Mutatoját, a' meljnek mutatása az órának belső alkotása után jár; nem pedig megfordítva.

Mindazonáltal a' hasonlatosság mellett igen nagy a' külömbőség; ugyan is itt semmi kettő közt valo Foglatat nincs, hanem a' Foglatat heljett tökéletes Egység van, melj szerint a' Tüнемénybe láttyuk azt, a' mi magába láthatatlan.

Igy jelenik meg az, a' mi Véghetetlen, a' véges természetben — a' mi meg oszollhatatlanul Egy, meg oszlott 's ki terjedett formában, a' mi örökké valo, az időben. A' Tüнемény a' Valóságot ugy jelenti ki, hogy egyszersmind el is fedezi mi töllünk: ugy hogy a' Valóság heljett annak Tüнемényét tanáljuk.

Vagy még közelebb szollván a' dologhoz: A' Valóságot kétségsbe-hozhatatlanul érezzük; de tsak annak Érzése jö esméretre mi bennünk, nem pedig maga a' valóság: és ennél fogva mondatnak a' mi tárgyaink — a' Tüнемény nevezet alatt is — valóságos tárgyaknak: a' nélkül, hogy ellenkeznék egyik gondolat a' mással: tudniillik oljan Tüнемényt értünk itt, melj tsupa Érzésből áll — nem pedig tsupa képzeletből.

E' szerint, — a' mi előttünk van, igazán van előttünk; és ezt egy, jozon Filozofia sem tagadja; a' nélkül mindazonáltal, hogy magokba-valóságot tulajdonitana a' jelenvaló tárgyagnak.

Az Érzés maga jelt ád magáról; melj szerint nem tsak érzünk, hanem tudtunkra esik az is a' mit érzünk, külömben nem is lehetne az, a' mit érzünk, az Esméret tárgyává. Tsak meg külömböztettyük, de nem választyuk el a' kettőt; melj szerint az, a' mi érez, azzal egy, a' mi tudja, mit érez: már pedig ott van a' Tárgy egészen, a' hol öszve ütközik a' kettő, ugy mint az Érzés annak Tudásával.

A' ki még valami külső tárgyat külön akar gondolni, nem tudja, hogy a' mi belső tárgyaink kép nélkül tárgyak nem lehetnek, és hogy éppen a' képzés az, melj azokat, mint külső tárgyakat ugy mutattya ki előttünk.

Egyéb az, a' mit itt keres ö; mert bizonyos hogy valaminek kell lenni, a' mi fel ébreszti mind az Érzést, mind annak meg tudását: de mi légyen az, nem tudjuk: mivel Tárgya nem lehet az, a' mi fundamentoma minden Esméretnek.

Az Értelem országában a' vékonyabb gondolat szintegy a' vastagabb felett van; melj szerint ha szintén heljt adunk is a' rajtunk kívül lévő tárgyagnak, ugy is azok tsak a' külső érzékenységre ütköznek; és feljül marad a' kérdés, miképpen foljnének öszve a' belső érzéssel? és ennek meg fejtése vékonyabb gondolatot téssen fel, p. o. a' Szemnek alkotásából még nem következik a' látás; mivel igy a' sötét kamarának (Camera obscura) látást kellene tulajdonitanunk. Több kell hát ahoz, hogy meg magyarázzuk a' látásnak Mivoltát: és az a' több lenne fundamentoma a' Látásnak; tsak az a' baj, hogy e' végre bé kellene tekintenünk az emberi természet leg belsőbb rejtekének titkába; látnunk kellene magát a' Látást az értelem szemével — az Esméretet kívül kellene nyujtani az esméret határán; mindezek pedig oda mutatnak, hogy a' meg fogható dolgok valami meg foghatatlan Eredetből származnak: de szükség, hogy a' Filozofia a' határ széleket is ki mutassa, meljeken tul nem mehet az emberi esméret.

Ezek szerint az uj Filozofia nagyobbnak mutattya az Embert — mint az előtte valo mutatta, de tsak arról a' részről, a' meljéről maga előtt ö esméretlen; mivel esméretes részéről nem egyéb Tüneménynél.

Azonban kívül nem terjeszkedik az esméret határán, hogy külön a' testekről s külön a' lelkekről valamit bizonyos meg határozással állitna: hanem a' helljett a' látható és láthatatlan természetet valami meg foghatatlan Egységbe gondoltattya; melj szerint ebbe valóságot helyeztet: ama' bba pedig ennek Tüneményét.

Közli: **Makkai Ernő.**